

Тетяна Можаровська

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МЕДИЧНИХ ЗНАТЬ ДАВНЬОЇ РУСІ

На Несторівських студіях 2012 р. автором було детально розглянуто питання становлення національної лікарняної справи Давньої Русі, її соціально-релігійні аспекти і роль в цьому ченців-лікарів Києво-Печерської лаври. Мета цього річної роботи – розкрити благодійницьку діяльність ченців обителі – опіку над інвалідами, хворими, немічними, бідними і безпритульними, проаналізувавши Патерик Печерський (далі Патерик).

Патерик – видатна пам’ятка агіографічної літератури, що розповідає про цілу плеяду монахів-цілителів. У ньому зібрано великий за обсягом і змістом матеріал, який відображає життя не тільки Києво-Печерської лаври, а й належно характеризує певні аспекти історичного періоду Київської Русі.

М. Грушевський писав, що “Патерик та Кобзар були найпопулярнішими українськими книгами. Патерик став вічно відновлювальним, поширюваним, а з початком нашого друкарства – неустанно передрукованим твором старого нашого письменства, “золотою книгою” українського письменного люду, джерелом його літературної утіхи і морального поучення” [2, 1000]. Значну роботу з дослідження й аналізу чернецтва провів митрополит Іларіон (Огієнко). Він, зокрема зазначав, що про монашество дуже мало матеріалу “крім того, що подає нам Печерський Патерик. Але й він добре свідчить, що подвижництво різних видів цвіло в Києво-Печерському монастирі, а треба думати, що й по інших монастирях” [5, 103].

Нас цікавить Патерик як джерело інформації про надання допомоги дітям, людям з особливими потребами – хворим, немічним старцям, як прояв милосердя. Серед монахів було багато таких, що допомагали знедоленим людям, володіючи неабиякими знаннями та навичками лікувальної справи, надавали необхідну допомогу, повертали радість життя. Посилаючись на Патерик, М. Грушевський робить висновок, що “...поряд з лікарським мистецтвом, а також, можливо, і в тісному зв’язку

з ним, існувало лікування волхованням (ворожінням і чародійством)” [3, 419].

У Патерику розповідається про прп. Антонія – засновника Києво-Печерського монастиря, що багато років провів в Афонському монастирі, де й засвоїв медичні знання. Антоній – “пречудний лікар”, як іменує його монастирська хроніка. З Патерика відомо, що він доглядав за хворими, благословляв власноруч виготовлені мікстури й відвари та передусім творив над ліками молитву. Антоній “...приховуючи свою святість, зцілював недужих своєю стравою, хоча, як гадали, подавав їм лікарське зілля – отак і оздоровлювалися його молитвою” [6, 131]. Після зцілення у Антонія київський князь Ізяслав подарував обителі гору над печерами, а “ігумен же й братія zaloжили церкву велику і монастир”.

Також Патерик розповідає нам про милосердя прп. Феодосія: “Якщо бачив жебрака чи каліку, чи сумного кого, чи бідно вбраного, жалів його..., і зі сльозами допомагав йому...” А ще для цього “...заснував двір біля монастиря свого і церкву збудував... і тут поселив жебраків, і сліпих, і кульгавих, і хворих. І від монастиря подавав їм усе потрібне, віддавав десяту частину всього, що було в монастирі” [7, 53]. Доглядав Феодосій і хворого розумом і тілом, такого, “що не міг повернутися на інший бік, ні встати, ні сидіти, але лежав на одному боці”. [7, 61]. Знаходимо розповідь про Ісакія, який лежав більше двох років, майже нічого не їв і не розмовляв. Але Феодосій молитвамивилікував його, “вибавив... від підступів диявольських”, навчив їсти і ходити. Після лікування Ісакій ходив “на заушення першим”, а потім йшов до поварні, готував вогонь, дрова й воду, допомагаючи братам-кухарям [7, 171].

Ще за ігумена Феодосія був заведений такий порядок: усіх хворих, що приходили до монастиря, спочатку дивився настоятель, який направляв їх до одного з ченців-“лічців”, зважаючи на характер захворювання.

Коли дітей приносили до монастиря, то лікував їх пресвітер Даміан. Він був постником, до самої смерті вживав тільки воду та хліб. Він молився над болящими, змащував тіло свяченим елеєм і “отримували зцілення ті, хто проходили до нього” [7, 81]. Отже, в стінах Києво-Печерського монастиря зароджувались основи вітчизняної педіатрії.

Продовжувачем справи Антонія Печерського стає прп. Агапіт. Патерик наводить багато прикладів його лікарської майстерності, пише про його безкорисність і милосердя. “А вже як занедужав хто із братії, то він полишав свою келію... приходив до хворого брата і прислуговував йому: піднімав та вкладав, носив на руках і годував своєю стравою, яку варив із зілля. То й одужував хворий його молитвою. Якщо ж недуга тривала, то було на це Боже благовоління – аби примножилась віра і молитва його раба. Тоді оцей блаженний Агапіт перебував (при слабовитому) невідступно, неперестанно благаючи за нього Бога, аби подав Господь болящому здоров’я заради його молитов. А тому що дарував йому Господь дар зцілення, назвали його лікарем” [6, 132]. Отже, зцілював людей прп. Агапіт молитвою і зіллям. Патерик оповідає про дуже вмілого й досвідченого лікаря-вірменина, що пророкував одному хворому всього вісім днів життя. “Блаженний же Агапіт дав йому овочів, які сам їв, і оздоровив його” [7, 124].

Сердечне, дбайливе ставлення до хворих породило до нього небувалу славу і повагу в народі, причому далеко за межами Києва, хоча сам Агапіт практично ніколи не виходив за територію монастиря. Люди називали його “лічець від Бога”. Він лікував важкі хвороби, за які вже ніхто не брався з тодішніх знаменитих лікарів [6, 132]. Так Агапіт зцілив чернігівського князя Володимира Мономаха, коли той був при смерті. [7, 124]. Бажаючи віддячити лікарю, князь послав до нього одного зі своїх бояр з великими дарунками, але той відмовився від них, промовивши: “О, дитино, ніколи й ні від кого нічого я не брав, то чи ж занпащу свою нагороду задля золота...” А принесені дари було роздано убогим [7, 125].

Прп. Агапіт, по суті, був засновником першої вітчизняної терапевтичної школи. І пам’ять про видатного лікаря увіковічили вдячні нащадки:

– У 1982 р. на фасаді будинку колишньої Микільської церкви Києво-Печерської лаври була встановлена бронзова меморіальна дошка з барельєфним портретом прп. Агапіта.

– 1993 р. в Україні випущено поштову марку “Агапіт Печерський – давньоруський лікар”.

– У день 900-річчя від дня смерті Агапіта (14 червня 1995 р.) у медичному університеті м. Києва на його честь відкрито пам'ятник.

– Українська православна церква нагороджує орденом прп. Агапіта Печерського лікарів, які сьогодні є найбільш вірними його послідовниками.

На честь прп. Агапіта Печерського названі:

- Журнал українських медиків “Агапіт”.
- Храм прп. Агапіта Печерського. Розташований на території парку ім. Пушкіна, м. Київ.
- З благословення Блаженнішого Митрополита Володимира у 2006 р. засновано Благодійний фонд УПЦ “Преподобного Агапіта Печерського”

Чернець Аліпій – знаменитий іконописець – теж лікував дітей і дорослих, але замість елею використовував фарби. Прп. Агапіт навчив його, як за допомогою молитви і фарб можна лікувати шкіряні захворювання у людей – виразки, гнійні рани. Фарба – це та ж олія, яку змішують з барвниками. Деякі барвники мають хороші антибактеріальні властивості, наприклад, барвник синього кольору індиго, червоні і жовті фарби, які завдяки своїм компонентам рослинного і тваринного походження мали антисептичні, протизапальні, ранозагоювальні властивості. Аліпію приписували спроможність виліковувати гострі і хронічні шкіряні захворювання. Тому ми шануємо його як першого дерматолога [7, 160].

На монастирському городі розводив лікарські трави прп. Прохор Лободник. Їх використовували для лікування хворих печерські цілителі. Під час голоду з лободи Прохор виготовляв хліб, а з попелу, що збирав у чернечих келіях, – сіль та “роздавав бідним і тим, що від голоду знемагали” [6, 143]. Багато люду врятував він від голодної смерті: за чудеса такі його прозвали Лободником.

Прп. Лаврентій Затворник, єпископ Туровський, ще печерським ченцем прославився тим, що лікував різні виразки на тілі та виганяв бісів [7, 125].

Ефективно лікував хворих прп. Пимен Постник, мав він ще й дар прозорливості. Пимен міг передбачити, скільки ще про-

живе хворий після одужання, передрік за два роки і власну смерть [7, 113].

Священномученики Кукша, “про якого всі знають, як бісів проганяв”, і Пимен, що недужих зціляв, померли в один день – сказано в Патерику [7, 98].

Св. Афанасій, прозваний Затворником тому, що після поховання на другий день ожив і, загородивши за собою двері в печері, прожив ще 12 років, “не бачив сонця, ...трохи хліба і води мало пивши, й то через день, зцілив хворого на ноги багато років Вавилу, якого принесли до нього” [7, 100].

Монах-мученик Никон потрапив у полон до половців і протягом трьох років “повсякдень був принижений і в’язаний, вогнем печений, ножами різаний, заковані мав руки і ноги, від голоду і спраги помирав..., зимою ж на снігу і на холоді лишався, ...половчин ...підрізав йому гомілки аби не втік...”, але коли інші полонені розхворілися, “...молитвою всіх зцілив і втекти дав невидимо” [10, 96-97].

Біснуватих лікував Лаврентій Затворник [6, 130].

Чернігівський князь Микола Святоша (XII ст.), прийнявши чернечий постриг у Печерському монастирі, активно діяв у справі реорганізації та упорядкування медичної допомоги. Він переніс монастирську лікарню на інший бік обителі й розширив настільки, що утворився цілий “больницький монастир” [7, 104]. Нині на цьому місці в Лаврі розташована Микільська церква. Названа вона так на честь фундатора лікарні Миколи Святоші. Згодом при лікарні почав діяти притулок для важкохворих та самотніх старців.

Лікувальна справа ніколи не припинялася в Лаврі. І лікарня, і притулок продовжували функціонувати аж до закриття монастиря у 20-х рр. XX ст.

Монастир не обмежував свою діяльність зціленням людей. Ченці влаштовували обіди для бідних й інвалідів, видавали їм одяг, взуття. Для цього виділялися кошти з численних пожертвувань. У Патерику згадується про пожертвування заможних людей, князів, про прибутки з “десятини” князівських маєтків. Відомо, що князь Ярополк Ізяславович пожертвував Києво-Печерській обителі всі свої маєтності; його донька Анастасія

дала 100 гривень сріблом і 50 гривень золотом, а по заповіту – все майно; чоловік її Гліб Мінський – 600 гривень срібла та 50 золотом [3, 294]. Слід згадати також і Шимона варяга, який дав “пояс із золотом на будівництво храму” [4, 237].

Отже Патерик, в окремих випадках детально розкриває зміст і суть благодійної допомоги ченців хворим і бідним, які потребували безкорисливого догляду, моральної і матеріальної підтримки.

Милосердя, слова втіхи і молитва, сказані монахом-“ліццем” для безнадійно хворих, а також медичні знання робили чудо: людина, яка втратила віру у своє одужання, поверталася до повноцінного життя.

Патерик свідчить, що в XI–XII ст. в Україні-Русі існувала медична допомога, зароджувалася медична наука. У Києво-Печерському монастирі працювала ціла плеяда талановитих лікарів-ченців. Це були справжні професіонали, які знали праці Галена, Гіппократа, Авіцени та інших видатних лікарів. Вони активно сприймали багатотисячолітній досвід народної медицини й користувалися знаннями лікарів-іноземців. Відомо, що деякі рослини привозилися з Візантії [1, 16]. Найявністю першої лікарні в Лаврі, розвиток наук і мистецтв, освячення самої лікарської справи, а головне, висока ефективність лікування сприяли поширенню слави про печерських лікарів далеко за межами давньоруської держави і підтвердженням тому є Патерик Печерський.

Примітки

1. Горелова Л. І. До історії вивчення монастирської медицини // Агапіт. – К., 1996. – № 4.
2. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. – К., 1991.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси : У 11 т., 12 кн. – К., 1992. – Т. 3.
4. Давня історія України : У 2 кн. – К., 1995. – Кн. 2.
5. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Українське монашество / Упоряд. М. С. Тимошик. – К., 2002.
6. Києво-Печерський патерик / [Пер. з церковнослов'ян. М. Кашуба, Н. Пікулик]. – Львів : “Свічадо”, 2001.
7. Патерик Києво-Печерський / Упоряд., адаптувала укр. мовою, склала прим. та додатки І. Жиленко. – 2-е вид. – К., 2001.